

Hamza b. Ali el-Kettânî – Ebû Muhammed Hasan b. Ali el-Kettânî), Beyrut 1426/2005; Mehmet Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 2005, s. 69-82, 137-143; Mohammad Hashim Kamali, “Siyasah al-Şhar’iyah (The Policies of Islamic Government)”, *IIU Law Journal*, I/1, Selangor 1988, s. 139-164; Adnan Koşum, “İslâm Hukukunda Siyaset-i Şer’iyye Kavramı”, *İslâmî Araştırmalar*, XVI/3, Ankara 2003, s. 350-358; C. E. Bosworth, “Siyâsa”, *EP* (İng.), IX, 693-694; I. R. Netton, “Siyâsa”, a.e., IX, 694; F. E. Vogel, “Siyâsa”, a.e., IX, 694-696.

H. YUNUS APAYDIN

SİYÂSETNÂME

(سياستنامه)

Devlet yönetimine dair eserlerin ortak adı.

Arapça siyâset (insan topluluklarını yönetme, devlet işlerini yürütme sanatı, politika) kelimesiyle Farsça **nâme** (mektup, yazı) kelimesinden meydana gelen **siyâset-nâme** “devlet adamlarına siyaset sanatı hakkında bilgi vermek, devlet yönetiminde dikkat edilmesi gereken hususlara dair tavsiyelerde bulunmak amacıyla yazılmış kitap veya bu kitapların oluşturduğu tür” anlamında kullanılır. Bu eserlere devlet başkanları için yazılmışsa “nasihatü’l-mülûk, âdâbü’l-mülûk, tuhfetü’l-mülûk, ahlâku’l-mülûk, enisü’l-mülûk”, vezir, emîr veya diğer devlet adamlarına yönelikse “nasihatü’l-vüzerâ, tuhfetü’l-vüzerâ, mir’âtü’l-vüzerâ” gibi adlar da verilmiştir.

Siyâsetnâmelerde devlet yönetiminin temel ilkeleri, devlet başkanında bulunması gereken başlıca özellikler, yönetimde dikkat edilmesi veya kaçınılması gereken hususlar, devlet görevlilerinin tayin ve denetimleri, beytümâl idaresi, devletler arası ilişkilerde uyulması gereken kurallar, hükümdarın Allah’a ve halka karşı sorumlulukları, devletin ayakta kalmasının temel şartları gibi konular üzerinde durulur. Konuların işlenişinde teorik yaklaşımın yanı sıra pratik hayata yönelik hususlara ağırlık verilir. Âyetler, hadisler ve hikmetli sözler, meşhur hükümdarların, halife ve sultanların söz ve davranışlarından örnekler kaydedilerek yöneticilere tavsiyelerde bulunulur. Bu konulara genel âdâb, ahlâk ve tasavvufa dair eserlerle nasihatnâmelerde de yer verildiği görülmektedir. Âdâb literatürü içerisinde (bk. ÂDÂB) özellikle âdâbü’l-mülûk ve âdâbü’l-vüzerâ türü eserler birer siyâsetnâmedir.

İslâm dünyasında hicretin ilk asırlarından itibaren devlet yöneticilerine tavsiye ve öğütleri ihtiva eden siyâsetnâmeler kaleme alınmıştır. Kur’ân-ı Kerim ve hadis-

lerde vurgulanan devlet yönetimine dair temel ilkeler (ülû’l-emre itaat, adalet, ehliyet, doğruluk, halka güzel muamele, zulüm ve haksızlıktan kaçınma vb.), Hz. Peygamber ve Hulefâ-yı Râşidîn devri başta olmak üzere çeşitli dönemlerde gerçekleştirilen uygulamalar, siyasi ve idarî mektuplar, sözlü rivayetler bu eserlerin başlıca kaynaklarıdır. Devlet yönetimine dair eski Yunan, Hint, İran ve Çin kültürlerine ait kitaplar veya nasihatnâmeler de (pendnâme) bu eserlerin kaynakları arasında önemli bir yer tutar. Sanskritçe’den Pehlevîce’ye tercüme edilen *Pançatantra*’nın (beş düşündürücü makale, söz, nasihat) Abbâsîler döneminde İbnü’l-Mukaffa’ tarafından *Ke-lîle ve Dimne* adıyla yapılan Arapça çevirisi, yine İran kültüründe yaygın olan “andarznâme” (pendnâme) adlı nasihat kitapları, eski Yunan filozoflarından Eflâtun ve Aristo’nun devlet felsefesine dair görüşleri bunların başında gelmektedir.

Hz. Ali’nin Mısır valisi Mâlik el-Eşter en-Neha’ye gönderdiği rivayet edilen, görevi sırasında uyması gereken kuralları en ince ayrıntılarına kadar anlattığı hacimli mektup (Hz. Ali: *Nehcü’l-belâga*, s. 304-318) İslâm tarihinde siyâsetnâmenin ilk örneklerindendir. Emevîler döneminin sonlarına doğru Hişam b. Abdülmelik devrinde eski Yunan ve İran kültürlerine ait bazı eserler Arapça’ya çevrilmiştir. Bu eserlerin mütercimlerinden biri olan Mevlâ Ebû’l-Alâ Sâlim, Horasan’da ortaya çıkan karışıklıklara çözüm bulmak amacıyla burada görev yapan valiler için *Kitâb fi’s-siyâseti’l-‘âm-miyye* adıyla bir risâle kaleme almıştır. Abdülhamîd el-Kâtib’in son Emevî hükümdarı II. Mervân adına oğlu Abdullah’a yazdığı, siyasi ve askerî öğütler içeren ‘*Ahdü Mervân ilâ İbnihî ‘Ubeydillâh (Risâletü ‘Abdihâmîd el-Kâtib fi naşihati veliy-i’l-‘ahd)*’ adlı risâle de Arap edebiyatında ilk siyâsetnâmeler arasında yer almaktadır.

İbnü’l-Mukaffa’nın Abbâsî Halifesi Mansûr için yazdığı *Risâletü’s-şahâbe (Risâletü’s-siyâse, Risâletü’l-Hâşimiyye)* siyasi, idarî, askerî, malî, adlî ve içtimai aksaklıkları ve bunların çözümüne dair tavsiyeleri, sarayın iç sorunlarını, halifenin vezir, vali ve emîrlerin seçiminde dikkat etmesi gereken hususları, halkın saraydan beklentilerini açık bir dille ifade eden ıslahat programı niteliğinde önemli bir mektuptur. İbnü’l-Mukaffa’ *el-Edebü’l-kebîr* ve *el-Edebü’s-şagîr* gibi eserlerinde de hükümdar, vezir ve valilerin idarî ve siyasi davranışlarından, yönetimde uyulması gereken kurallardan bahsederek ahlâkî öğüt-

lere, vecize ve hikmetli sözlere yer vermiştir. İbnü’l-Mukaffa’, hemen hepsi siyâset-nâme yazarları tarafından kaynak gösterilen çok sayıda tercüme ve telif eserleriyle siyâsetnâme geleneğinin ilk öncülerinden sayılmaktadır.

Horasan Valisi Tâhir b. Hüseyin’in Halife Me’mûn tarafından 206 (821) yılında el-Cezîre ile birlikte Suriye ve Mısır valiliğine tayin edilen oğlu Abdullah b. Tâhir’e yazdığı mektup bir yöneticinin dikkate alınması gereken prensipleri bütünüyle ihtiva etmesi açısından önemlidir. Me’mûn bu mektubu çok beğenip bir nüshasını kendisi almış, ayrıca çoğaltılarak valilere ve diğer yöneticilere gönderilmesini emretmiştir (Taberî, VIII, 582-591). Siyâsetnâme türünün karakteristik özelliklerini taşıyan ilk örneklerden biri de Câhiz’in *et-Tâc fi ahlâki’l-mülûk* adlı eseridir. Mukaddimeden sonra dört bölümden oluşan eser Halife Mütevekkil-Allellah’ın veziri Feth b. Hâkân’a ithaf edilmiştir. Saray âdâbı, hükümdarın, yakınlarının ve çocuklarının davranışları, özellikle nedimlerin dikkat etmesi gereken hususlar, elçilerin gönderilmesi ve kabulü gibi konuları ihtiva eden eserde sık sık Sâsânî hükümdarlarından, Emevî ve Abbâsî halifelerinden örnekler verilmiştir. Siyaset ve devlet idaresi konusunu felsefî açıdan ve idealist bir bakışla ele alan Fârâbî, *el-Medînetü’l-fâzıla* adlı eserini Eflâtun’un *Devlet*’inde anlattığı ütöpik devlet düzenine benzer bir düşünceyle yazmıştır. Onun *es-Siyâsetü’l-Medeniyye*’si (*Mebâdî’l-mevcûdât)* *el-Medînetü’l-fâzıla* kadar sistematik olmakla birlikte onu tamamlar niteliktedir. Ebû Mansûr es-Seâlibî’nin Hârizm’de hüküm süren Me’mûniler’den II. Me’mûn’a ithaf ettiği *Âdâbü’l-mülûk* adlı eserde devlet başkanının önemi ve ona itaatın gerekliliği, devlet yönetiminde uyulması veya kaçınılması gereken hususlar, vezir, vali gibi devlet adamlarının tayininde ölçüler, ordunun sevk ve idaresi gibi konular örneklerle ele alınmaktadır.

Bir siyaset ve ahlâk teorisyeni olan Mâverîdî’nin *el-Ahkkâmü’s-sultânîyye*’sinde siyaset ve devlet idaresi konusu nazarı olarak ele alınmıştır. Selçuklu Devleti’nin kuruluşu sırasında Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh tarafından Tuğrul Bey’e elçi olarak gönderilen Mâverîdî sultanın yanında uzun süre kalmış ve dönüşünde halifeye bir rapor sunmuştur. Mâverîdî sultanlara siyaset sanatını öğreten eserler de kaleme almıştır. Onun *Teshîlû’n-nazar ve ta’cîlû’z-zâfer fi ahlâki’l-melik ve siyâseti’l-mülk* adlı eseri din-devlet ilişkileri, ba-

yındırılık, asayiş, askerî ve malf yapılanma gibi görevleri, âdil yönetimin temelleri, devlet başkanlarının yardımcıları ve görevleri ile halkla ilişkiler konularını içermektedir. *Qavânînü'l-vizâre ve siyâsetü'l-mülk* (Edebü'l-vezir) adlı eseri ise vezirliğin genel kurallarından bahsetmektedir. Mâverîdî'ye nisbet edilen *et-Tuḥfetü'l-mülûkiyye fi'l-âdâbi's-siyâsiyye* ve *Naṣîḥatü'l-mülûk* adlı kitaplar pratik amaçlarla sultanlara siyaset sanatını ve ahlâkını öğreten eserlerdir.

Endülüslü hadis ve fıkıh âlimi İbn Ebû Rendeke et-Turtûşî'nin siyâsetnâme türünün belli başlı örnekleri arasında sayılan *Sirâcü'l-mülûk* adlı eseri Fâtımî Halifesi Âmir-Biahkâmillâh'ın veziri Me'mûn el-Batâihî'ye ithaf edilmiştir. Altmış dört bölümden meydana gelen eser müellifin siyaset, tarih, ahlâk felsefesi vb. konulardaki çeşitli görüşlerini ve bunlarla ilgili rivayetleri ihtiva etmektedir. Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Halife Müstazî-Biemrillâh'a ithaf ettiği *el-Mişbâḥu'l-muḍî' fi ḥilâfeti'l-Müstazî* adlı eser on yedi bölümden oluşmaktadır. Hilâfetin önemi, nasihatın faydaları, adaletin fazileti ve zulmün kötülüğü, devlet başkanının Allah'a ve halka karşı sorumlulukları, ulemâ ile ilişkiler, devlet gelirlerinin yönetimi, Hulefâ-yi Râşidîn ve Abbâsî halifelerinin örnek davranışları, halifelerin irşad edici sözleri ve kendilerine yapılan nasihatler, ayrıca zühd ve takvâ kitapta ele alınan başlıca konulardır.

Gazneliler hânedanının ilk hükümdarı Sebük Tegin'in çocuklarının iyi yetişmesi ve başarılı birer hükümdar olmalarını sağlamak amacıyla yazdığı *Pendnâme* de siyâsetnâme türünde bir eserdir. Yûsuf Has Hâcib'in 462 (1069-70) yılında Karahanlı Hükümdarı Tavgaç Uluğ Buğra Han'a takdim ettiği *Kutadgu Bilig* siyasî yol göstericilik yanında ahlâkî, felsefî ve içtimâî konuları da içermektedir. Eserde yazar bilge kişi Ay-Toldı ile hükümdar Kün-Toğdı'yı konuşturur. Ay-Toldı hükümdara vezir ve hikmetli öğütler verir (bk. KUTADGU BİLİG).

Selçuklular'ın İslâm dünyasında geniş bir hâkimiyet sahası oluşturdukları XI. yüzyılın ortalarından itibaren siyâsetnâme telifinde önemli bir artış olduğu görülmektedir. Selçuklular'ın siyaset, kültür ve medeniyet yönünden gelişmiş oldukları Büyük Selçuklu sultanları Melikşah, Sencer, Eyyûbî Devleti'nin kurucusu Selâhaddin-i Eyyûbî ve Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad dönemlerinde bu tür eserlere sıkça rastlanmaktadır. Bunun bir sebebi, muhtemelen devlet adamları ve âlim-

lerin yükselme dönemlerinin ardından ortaya çıkacak iç ve dış tehlikelere karşı sultanları uyarma ihtiyacı duymalarıdır.

Büyük Selçuklular döneminin en meşhur siyâsetnâmesi ünlü vezir Nizâmülmülk'ün *Siyâsetnâme* (Siyerü'l-mülûk) adlı Farsça eseridir. Devlet kurumlarının teşekkülü, işleyişi, aksayan tarafları, alınacak tedbirler, kurumlara işlerlik kazandırmak için yapılması gereken düzenlemeler hakkında bilgiler içeren eseri Nizâmülmülk, Melikşah'ın bilginlerden, bürokratlardan ve vezirlerden ülkeyi en iyi şekilde idare edebilmesi, din ve dünya işlerinde gerekli tedbirleri alması, kendi hayat düsturlarını, siyâsî, içtimâî ve dinî davranışlarını ayarlayabileceği bir kitap yazmalarını istemesi üzerine kaleme almıştır. Elli bir fasıldan oluşan eser türün en güzel örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir (DİA, XXXIII, 195-196).

Selçuklu egemenliği sınırları içinde yazılan diğer bir siyâsetnâme, Ziyârî Hükümdarı Keykâvus b. İskender'in 475 (1082) yılında oğlu Gîlân Şah için kaleme aldığı *Qabusnâme* (Naṣîḥatnâme) adlı eserdir. Bir mukaddime ile kırk dört bölümden oluşan eserde sultan, vezir ve diğer devlet adamlarının görevleri, padişahlara itaat, beyler katındaki davranışlar, yazıcılık ve münşilik, padişahlara ve vezirlere ilişkin gelir kaynaklarıyla devletin diğer gelirleri ele alınmış, devletin korunması için önem verilmesi gereken silâhlı güçlerin nasıl oluşturulması gerektiği konularında tavsiyelerde bulunulmuştur. Sultan, vezir ve diğer devlet adamlarının görevlerinin yanı sıra çeşitli konularda nasihat, görgü kuralları, eğitim ve ahlâk, ilimler, meslekler gibi sosyal ve kültürel yaşama ilişkin hususlara değinilmiştir. Keykâvus ayrıca kendi tecrübeleri yanında eski İran hükümdarlarından ve Yunan filozoflarından veciz sözler, Gazneli, Büveyhî ve Selçuklu dönemi tarihinden örnek hikâyeler nakletmiştir. Avfî *Cevâmî'u'l-hikâyât ve levâmî'u'r-ri'âyât*'ında, Senâî *Hadîkatü'l-hakîka*'sında, Gaffârî *Nigâristân*'ında, Nizâmî-i Gencevî *Hüsrev ü Şîrin*'inde, Ferîdüddin Attâr *Esrârname* ve *Manṭıku't-tayr*'ında, ayrıca birçok edebiyat, tarih ve din âlimi eserlerinde *Qabusnâme*'den nakiller yapmışlardır. Farsça nesrin seçkin örneklerinden biri olan *Qabusnâme* Türkçe'ye ve çeşitli dillere çevrilmiştir (bk. DİA, XXV, 357).

Gazzâlî'nin *Naṣîḥatü'l-mülûk*'ü Selçuklular'ın idaresi altındaki Bağdat'ta yazılmış ve muhtemelen Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'a veya Melik Sen-

cer'e takdim edilmiştir. Siyâsetnâme türünün en önemli örneklerinden biri olan eserin mukaddimesinde sultana dinî nasihatler verilmekte ve çeşitli inanç konuları açıklanmaktadır. Ardından gelen yedi bölümde devlet başkanının görevleri, sahip olması gereken ahlâkî özellikler ve yönetim esasları, vezirlerin görevleri ve özellikleri, kâtiplerin önemi ve nitelikleri üzerinde durulmuş, hikmet, akıl ve kadın konularında çeşitli görüş ve değerlendirmelere yer verilmiştir. Farsça kaleme alınan eserin *et-Tibrü'l-meshûk fi naṣîḥati'l-mülûk* adlı Arapça çevirisi daha meşhurdur (bk. NAṢİHATÜ'L-MÜLÜK).

Ahmed b. Sa'd b. Mehdi ez-Zencânî'nin Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad'a ithaf ve takdim ettiği *el-Leṭâ'îfü'l-'Alâ'iyye fi'l-fezâ'ili's-seniyye* adlı on bölümden oluşan eserde devlet başkanı, vezirler, vali ve kadılar ile diğer devlet görevlilerinin temel özellikleri, devlet yönetiminde dikkat edilmesi gereken idarî, siyasî ve ahlâkî hususlar gibi konular üzerinde durulmuş, ayrıca Hulefâ-yi Râşidîn, Emevî ve Abbâsî halifeleri, eski İran hükümdarları ile Zülkarneyn ve Efrâsiyâb gibi hükümdarlardan bahsedilip onların hikmetli söz ve davranışlarından örnekler verilmiştir.

Kübrevî şeyhi Necmeddîn-i Dâye'nin *Mirâdü'l-'ibâd mine'l-mebde' ile'l-me'âd*'ı tasavvufî bir eser olmakla birlikte aynı zamanda siyâsetnâme literatürü içinde zikredilmektedir. Eserin beşinci bölümünün bir kısmı sultan, vezir ve diğer idarecilerle ilgilidir. Necmeddîn-i Dâye 1221 yılında Kayseri'de I. Alâeddin Keykubad ile görüşmüş ve eseri Anadolu'da 1223'te tamamlayıp sultana takdim etmiştir. Anadolu Selçukluları devrinde yazılmış siyâsetnâmelerin diğer bir örneği Nizâmeddin Yahyâ b. Saîd b. Ahmed'in *Kitâbü Ḥadâ'iki's-siyer fi âdâbi'l-mülûk* adlı Farsça eseridir. Sultan I. Alâeddin Keykubad'a takdim edilen kitabın müellifi hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Müellifin mukaddimede verdiği bilgiler Sultan I. İzzeddin Keykâvus ve I. Alâeddin Keykubad devirlerinde melikü's-suarâ makamında olan Nizâmeddin Ahmed Erzincânî'ye dair bilgilerle benzerlik göstermektedir.

Eyyûbîler döneminde de siyâsetnâme türü eserler kaleme alınmıştır. Celâeddin eş-Şeyzerî, Selâhaddin-i Eyyûbî'ye takdim ettiği *el-Menhecü(en-Nehcü)'l-meslûk fi siyâseti'l-mülûk* adlı eserinde devlet başkanının önemini, görevlerini ve otoritenin temel dayanaklarını ayrıntılı biçimde anlatmıştır. Fars edebiyatının en meş-

hur şairlerinden Sa'dî-i Şîrâzî, Salgurlular'dan Ebû Bekir b. Sa'd b. Zengî'ye ithaf ettiği *Bostân* ve *Gülistân* adlı eserlerinde adalet, siyaset, yöneten-yönetilen ilişkilerine ve devlet başkanlarının dikkate alınmaları gereken hususlara temas etmiş, ayrıca *Naşihatü'l-mülûk* adlı bir risâle kaleme almıştır. Murâbîr sarayına intisap eden Ebû Bekir Muhammed b. Hasan el-Murâdî el-Hadramî'nin, Emîr Ebû Bekir b. Ömer'in isteği üzerine yazdığı *el-İşâre fî tedbiri'l-imâre'si* (*Kitâbü's-Siyâse*) ve Ebû'l-Kâsim İbn Rîdvân'ın Merînî Hükümdarı Ebû Sâlim İbrâhîm b. Ebû'l-Hasan için kaleme aldığı *eş-Şühûbü'l-lâmî'a fî's-siyâseti'n-nâfi'a* adlı eseri İslâm dünyasının batısında yazılmış siyasetnâme örneklerindendir.

Memlükler dönemi âlimlerinden Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin *es-Siyâsetü's-şer'iyye fî işlahı'r-râ'i ve'r-ra'iyye* adlı eseri, Mâverdi'nin *el-Ahkâmü's-sultânîyye'si* gibi siyaset ve devletin esas teşkilât ve idaresi konusunu nazarı olarak ele alan kamu hukukuna dair bir fıkıh kitabıdır. Siyasetnâme türü içerisinde değerlendirilen eserde kamu yönetimi, devlet yönetiminde adalet, ehliyet ve emanetin önemi, kamuya karşı işlenen suçlar ve suçluların cezalandırılması, istişarenin önemi gibi konular ele alınmıştır. Bedreddin İbn Cemâa'nın muhtemelen el-Melikü'l-Eşref Halîl b. Kalavun için yazdığı *Tahrîrû'l-aḥkâm fî tedbiri ehli'l-İslâm'ı* yönetim, kanun hâkimiyeti, ordu, devletin gelir kaynakları ve harcamaları, cihad, savaş hukuku ve zimmîlerle ilgili hükümleri ihtiva ettiğinden siyasetnâme olarak da değerlendirilebilir.

Hindistan'da hüküm süren devletler döneminde birçok siyasetnâme kaleme alınmıştır. Delhi sultanlarından Aybeg ve İltutmış devrinin meşhur tarihçisi Fehreddin Mübârek Şah'ın *Âdâbü'l-harb ve's-şecâ'a'sı* (*Âdâbü'l-mülûk ve kifâyetü'l-memlûk*), Delhi sultanları hakkındaki *Târîḫ-i Firûzşâhi* adlı eseriyle tanınan Berenî'nin *Fetâvâ-yi Cihândârî'si* bunlardandır. İran'da Safevîler dönemi âlimlerinden Muhammed Bâkır es-Sebzevârî'nin Şah II. Abbas'a ithaf ettiği *Ravzatü'l-envârî 'Abbâsî* (*Ravzatü'l-envâr fî âdâbi'l-mülûk*) adlı eser mesnevi tarzında Farsça siyasetnâme türünün en güzel örneklerindendir.

İbn Kuteybe'nin *Uyûnü'l-aḥbâr'ı* ile İbn Abdürabbih'in *el-İkdü'l-ferîd*'inin ilk bölümleri devlet yönetimine ve hükümdarlara ayrılması dolayısıyla siyasetnâme özelliği taşımaktadır. Hatîb el-İskâfî'nin *Luṭ-*

fû't-tedbîr fî siyâseti'l-mülûk'ü, İbn Zafar'ın *Sülvânü'l-müâḫ' fî 'udvânî'l-etbâ'ı*, Ali b. Reẓîn el-Kâtib'in *Âdâbü'l-mülûk'ü*, Muhammed b. Gâzî'nin *Ravzatü'l-ʿuḫûl'ü*, Burhâneddin Muhammed b. Ali es-Semerkindî'nin *Agrâzû's-siyâse'si*, Sibt İbnü'l-Cevzî'nin *Kenzü'l-mülûk fî keyfiyyeti's-sülûk ve el-Celîsü's-sâlih ve'l-enîsü'n-nâsiḫ'ı*, Efdalüddin-i Kâşânî'nin *Sâz ü Pîrâye-i Şâhân-ı Pür-mâye'si*, İbnü'r-Rifâ'a'nın *Beẓlû'n-neşâ'ihî's-şer'iyye fî mâ'ale's-sultân ve vülâtî'l-ümûr ve sâ'iri'r-ra'iyye'si*, İbnü't-Tiktakâ'nın *el-Fahrî'si*, Lisânüddin İbnü'l-Hatîb'in *el-İşâre ilâ edebi'l-vizâne'si*, Emîr-i Kebîr Hemedânî'nin *Zaḥîretü'l-mülûk'ü* ve Hun-cî'nin *Sülûkü'l-mülûk'ü* kayda değer siyasetnâmeler arasındadır. Bursalı Mehmed Tâhir, Ağâh Sırrı Levend ve Orhan Çolak siyasetnâme literatürünü tesbit amacıyla çalışmalar yapmışlardır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîḫ* (Ebû'l-Fazl), VIII, 582-591; Şerîf er-Radî, Hz. Ali: *Nehcû'l-belâga* (trc. Adnan Demircan), İstanbul 2006, s. 304-318; Nizâmülmülûk, *Siyâsetnâme*, tür.yer.; Zencânî, *Sultana Ögütleri: Alâeddin Keykûbat'a Sunulan Siyâsetnâme* (haz. Hasan Hüseyin Adalıoğlu), İstanbul 2005, hazırlayanın girişi, s. 11-25; Bursalı Mehmed Tâhir, *Siyâsete Mûteallik Âsar-ı İslâmiyye*, İstanbul 1332; Nizâmeddin Yahyâ b. Saîd b. Ahmed, *Kitâbü Ḥadâ'iki's-siyer fî âdâbi'l-mülûk* (haz. Ayla Demiroğlu, doktora tezi, 1355 hş.), Tahrân Üniversitesi, Rypka, HIL, s. 426-427; Malihe Sattarzade, *Persian Institutions under the Saljuqs: As Reflected in the "Mirror for Princes" Literature* (doktora tezi, 1971), Columbia University, s. 49-65; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, tür.yer.; a.m.f., "Keykubâd I.", *IA*, VI, 657-658; A. K. S. Lambton, *State and Government in Medieval Islam*, Oxford 1981, tür.yer.; Hüsnü Y. Livatyalı, *X-XV. Asır Siyâset-nâmelerinde Eğitimi* (yüksek lisans tezi, 1992), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 18, 23, 27, 32, 35; Ahmet Uğur, *Osmanlı Siyâset-nâmeleri*, Kayseri 1992, s. 1-16; E. I. J. Rosenthal, *Ortaçağda İslam Siyaset Düşüncesi* (trc. Ali Çaksu), İstanbul 1996, tür.yer.; Ayhan Bıçak, "Siyasetnâmeler ve Siyaset Felsefeleri", *Teoman Durallı'ya Armağan* (haz. Cengiz Çakmak), İstanbul 2008, s. 100-129; Ağâh Sırrı Levend, "Siyasetnâmeler", *TDAY Belleten* 1962 (1963), s. 167-194; Erdoğan Merçil, "Sebüktegin'in Pendnâmesi", *İTED*, V/1-2 (1975), s. 202-232; İhsan Fazlıoğlu, "Sultan I. 'Alâ'eddin Keykubad'a Sunulan Siyasetnâme: el-Letaîfû'l-'Alâ'iyye fî'l-Fedâilî's-Seniyye", *Divân: İlmî Araştırmalar*, sy. 3, İstanbul 1997, s. 225-239; Emine Uyumaz, "Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad Dönemine (1220-1237) Bir Bakış", *Coğito*, sy. 29, İstanbul 2001, s. 128; Mustafa Sarıbyık, "Siyasetnâmeler Bağlamında Siyaset-Ahlak ilişkisi", *İslâmiyât*, VI/1, Ankara 2003, s. 105-118; Veli Atmaca, "Hadisleri Bakımından Siyasetnâmeler-IV", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 8, Elazığ 2003, s. 45-58; Orhan Çolak, "İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Siyasetnâmeler Bibliyografyası", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I/2, İstanbul 2003, s.

339-378; Hasan Hüseyin Adalıoğlu, "Siyasetnâmelerin Klasik Kaynakları", *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, V/2, Eskişehir 2004, s. 1-21; Güldane Gündüzöz – Soner Gündüzöz, "Arap Edebiyatında İlk Siyasetnâme Ahdü Mervân Üzerine", *EKEV Akademi Dergisi*, XI/31, Ankara 2007, s. 217-232; C. E. Bosworth, "Naşihat al-Mulûk", *EP* (İng.), VII, 984-988; I. R. Netton – F. E. Vogel, "Siyâsa", a.e., IX, 693-696; Ahmet Davutoğlu, "Devlet", *DiA*, IX, 239; Rıza Kurtuluş, "Keykâvus b. İskender", a.e., XXV, 357; Cengiz Kallek, "Mâverdi", a.e., XXVIII, 182-183, 185-186; Casım Avcı, "Naşihatü'l-mülûk", a.e., XXXII, 411; Mehmet Okuyan, Necmeddin-i Dâye", a.e., XXXII, 496-497; Abdülkerim Özyay-dın, "Nizâmülmülûk", a.e., XXXIII, 195-196.

HASAN HÜSEYİN ADALIOĞLU

Osmanlı Dönemi. Osmanlılar'da ilk siyasetnâme örneklerini tercümeler oluşturmaktadır. Siyasetnâme geleneğinin klasikleri erken dönemlerde Türkçe'ye kazandırılmış, böylece devlet geleneği, yönetim yorumları ve siyaset literatürü Osmanlı coğrafyasına taşınmıştır. Bugüne ulaşan ilk tercüme *Kelile ve Dimne* olup manzum olarak I. Murad'a sunulmuştur. Türün önemli örneklerinden *Kâbüsnâme* ise Mercimek Ahmed tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve II. Murad'a takdim edilmiştir. Bunlardan başka Necmeddin-i Dâye'nin *Mirsâdü'l-ibâd'ı*, Gazzâlî'nin *et-Tibrü'l-mesbûk'ü*, Yuhannâ b. Bitrîk'in *Sırrü'l-esrâr'ı*, Seyyid Ali Hemedânî'nin *Zaḥîretü'l-mülûk'ü* de Osmanlı kültürüne kazandırılan ve çok sayıda tercümesi yapılan eserlerdir.

Osmanlılar döneminde telif edilen ilk siyasetnâme 1401'de tamamlanan *Kenzü'l-küberâ ve mehekkü'l-ulemâ'dır*. Kitabın müellifi Şeyhoğlu Mustafa, Germiyan ve Osmanlı saraylarında bulunmuş, eserini Osmanlı sarayında bulunan Paşa Ağa b. Hoca Paşa adına kaleme almıştır. Eserin ilk iki bölümünde hükümdarlara, sonraki bölümlerde vezir, kalem ehli ve nâibler, müftü, kadı ve vâiz gibi görevlilere yönelik gözlemler, eleştiriler ve öneriler yer almaktadır. Geniş bir devlet tecrübesine dayanan eser dört bab halinde düzenlenmiştir. Padişahların ve meliklerin sahip olmaları gereken vasıfları, kime karşı nasıl davranacakları, vezirlerin, nâiblerin, kalem ehlinin yapması gereken işler ve özellikleri, ulemânın önemi ve görevleri eserde anlatılmaktadır. Bu döneme ait bir başka kitap da Hüsâmeddin Amâsî'nin Gazzâlî ve Mâverdi'nin eserlerinden istifade ederek yazdığı *Mir'âtü'l-mülk'tür*. Bu alanın önemli sayılabilecek ilk teliflerinden bir diğeri Kâsım b. Seydî el-Hâfız Ankara-vî'nin *Enîsü'l-celîs'idir*. II. Murad dön-